

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ХРИСТИЯН PECULIARITIES OF THE MORALITY DEVELOPMENT CHRISTIANS' PERSONALITY

У статті подано результати реалізованого теоретико-емпіричного дослідження розвитку моральності особистості християн. Моральність трактується як складова частина духовності особистості, що визначає здатність відображати та конструювати навколишню дійсність крізь призму категорії добра. Категорія добра, будучи апіорно представленою в Сутнісному Я людини, актуалізується в процесі її соціалізації та трансформується в відповідні моральні цінності: милосердя, співчуття, жертвовність, набуваючи статусу диспозицій особистісного зростання. Формування моральних цінностей, як і їх вчинкова екстраполяція в простір міжособистісної взаємодії, передбачають реалізацію морального вибору. Момент вибору між добром і злом є проблемою внутрішньої боротьби мотивів та їх підпорядкування особистісному смислу добра як етичному референту духовної природи людини. Вибір людиною добра та протистояння злу, регламентація власної поведінки з орієнтацією на моральні норми та цінності, альтруїстичне діяння та добродійне «плекання» життя – це спектри реалізації моральності на трьох рівнях життєздійснення людини: інтрасуб'єктному, інтерсуб'єктному та метасуб'єктному.

Особистість християнина є відмінною у своїй суті, передусім в аспекті самосприйняття. Відправною точкою у цьому сприйнятті є усвідомлення себе як людини, створеної на образ і подобу Бога, яка в щоденному житті у вчинковий спосіб, що часто супроводжується важкою внутрішньою боротьбою, наближує цю подобу до образу Бога. Емпіричне дослідження моральності християн первинно базувалося на припущенні про якісну відмінність показників розвитку моральності практикуючих християн порівняно з номінальними християнами, зумовлену досвідом віри та застосуванням духовних практик. В умовах емпіричного дослідження встановлено статистично значущу відмінність показника розвитку моральності у практикуючих та номінальних християн, що засвідчує якісно вищий рівень розвитку моральної свідомості особистості практикуючих християн у цілому, а саме есхатологічний, що визначає нове бачення та розуміння себе, інших та світу в цілому.

Ключові слова: особистість, моральність, практикуючий християнин, номінальний

християнин, совісність, доброзичливість, добродійність, альтруїзм.

The article presents the results of the theoretical and empirical study of the development of morality of Christian personality. Morality is interpreted as a component of the spirituality of the individual, which determines the ability to reflect and construct the surrounding reality through the prism of the category of good. The category of good, being a priori represented in the «Essential I» of a man, is actualized in the process of his socialization and transformed into appropriate moral values – mercy, compassion, sacrifice, acquiring the status of dispositions of personal growth. The formation of moral values, as well as their verbal extrapolation into the space of interpersonal interaction involve the implementation of moral choice. The moment of choosing between good and evil is a problem of the internal struggle of motives and their subordination to the personal meaning of good as an ethical referent of the spiritual nature of man. Man's choice of good and opposition to evil, regulation of his own behavior with a focus on moral norms and values, altruistic action and charitable «nurturing» of life are spectra of realization of morality on three levels of human life – intrasubjective, intersubjective and meta-subjective.

The personality of a Christian is different in its essence, first of all, in the aspect of self-perception. The starting point in this perception is the realization of oneself as a person who is created in the image and likeness of God, who is in daily life, in an acting, often accompanied by a difficult internal struggle, brings this likeness closer to the image. The empirical study of the morality of the Christian was initially based on the assumption of a qualitative difference in the indicators of moral development of practicing Christians compared to nominal Christians, due to the experience of faith and the application of spiritual practices. In terms of empirical research a statistically significant difference between the rate of morality in practicing and nominal Christians is observed, which indicates a qualitatively higher level of moral consciousness of practicing Christians in general – eschatological, which determines a new vision and understanding of themselves, others and the world at large.

Key words: personality, morality, practicing Christian, nominal Christian, conscientiousness, benevolence, charity, altruism.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.25.13>

Климишин О.І.

д.психол.н.,
професор кафедри психології розвитку
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Семак О.І.

к.філол.н.,
доцент кафедри іноземних мов
і перекладу
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Проблема моральності людини є одвічною проблемою, яка, вочевидь, не втрачати актуальності, допоки існуватиме людство. Вибір людиною добра та протистояння злу, регламентація власної поведінки з орієнтацією на моральні норми та цінності, альтруїстичне діяння та добродійне «плекання» життя – це спектри реалізації моральності на трьох рівнях життєздійснення людини: інтрасуб'єктному, інтерсуб'єктному та метасуб'єктному.

Сьогодні ми стикаємося з проблемою морального релятивізму, характерними ознаками якого є подвійність стандартів у ставленні однієї людини до іншої (до прикладу, гуманне стосовно рідних, близьких і абсолютно байдуже, а то й вороже по відношенню до інших), егоїстична спрямованість – «добре те, що добре для мене», знецінення автентичної вартості іншої людини з орієнтацією на її «матеріальну та статусну цінність», утрата

автентичної мотивації жити для інших та бути відповідальним співтворцем власного життя та життя суспільства у цілому.

Як зауважив Б.С. Братусь, доводиться констатувати факт «не просто зниження, занепаду якихось моральних параметрів масової свідомості, а й їх обвал, тотальне руйнування» [1, с. 6]. За таких умов виникає необхідність переосмислення ситуації, що склалася, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, а також знаходження шляхів вирішення проблеми. Одним із таких шляхів ми вбачаємо у необхідності пропагування, передусім в освітньому середовищі, християнських цінностей: любові, чесності, жертвності, які ментально є близькими українцям з огляду на їх історично зумовлену релігійну ідентифікацію саме як християн.

В останнє десятиріччя питання християнської освіти було підняте в сучасній українській школі, що об'єднало вчених як природничих, так і гуманітарних наук (В.Т. Андрушко, І.Д. Бех, В.А. Бодак, Г.П. Васянович, В.М. Зінько, С.Б. Кримський, Е.І. Мартинюк, О.В. Огірко, В.Д. Онищенко, П.А. Павлюк, Д.В. Степовик, Д.В. Усов, О.О. Хлезов, Ю.А. Чаус та ін.).

За ініціативи професора Національного університету «Острозька академія» В.М. Жуковського двічі було організовано і проведено Всеукраїнські з'їзди педагогів із духовно-морального виховання (23–25 червня 2017 р.; 5 травня 2021 р.), на яких обговорювалися питання сучасного стану духовно-морального виховання молоді та окреслювалися перспективи оптимізації освітнього процесу в Україні з орієнтацією на християнські цінності.

Е. Фромм, здійснюючи класифікацію релігій за критерієм їхнього конструктивного впливу на людину, назвав християнство гуманістично зорієнтованою релігією, адже його основною ідеєю є ідея любові. Справді, зауважмо, що в християнстві первинною є думка про те, що Бог є Любов, а втілення Бога є «стратегічним задумом» зробити кожну людину гідним учасником союзу з Ним. Причому її участь є вираженням вільного вибору, а не примусовим актом. Як влучно зауважив М.В. Савчин, «доглибинна сутність християнської етики – у психології діяльної любові – найвищого злету волі та життя, взірць якої продемонстрував Христос, прийнявши муки на хресті задля порятунку людей. Караючий Божий Закон Христос сповнив любов'ю, що спричинило глобальну за своїм морально-духовним значенням зміну у самовідчужанні, самосвідомості людини. Цей нищівний удар по рабській, утриманській, споживацькій, меркантильній психології стимулював почуття родинності з Вищим, удосконаленим світом і прагнення активно прилучатися до нього особистою відповідальністю і любов'ю. Істотний духов-

ний зміст християнства – любов, найвища на даний час моральна цінність та істина... Якщо християнин досягає любові, то вона робить його високоморальною духовною особистістю, сповнює високою душевною гармонією і щастям. Це – радість утвердження найістотнішої духовної суті людини над її природними і соціальними силами, які сковують її і спонукають до тваринності та конформізму. Плекання такого душевного стану починається з пошуків і створення у видимому світі невидимого, у земному – неземного, вищого, сповненого гармонією, істиною, добром, красою. Це формує в психології віруючої людини життєстверджуюче переживання єдності та єднання з вищою реальністю» [5, с. 22–23].

Особистість християнина є відмінною у своїй суті, передусім в аспекті світосприйняття та самосприйняття. Що стосується останнього, то відправною точкою тут є усвідомлення себе як людини, створеної на образ і подобу Бога, яка в щоденному житті у вчинковий спосіб, що часто супроводжується важкою внутрішньою боротьбою, наближує цю подобу до образу.

Образ Божий визначає сутність буття християнина, він уміщує всю повноту життя, подоба ж є тим, що створює можливості прояву цієї повноти, це те, що дає змогу християнину реалізувати власну сутність. Життя християнина, відповідно до змісту догматичного вчення християнства, означається як христостороннє та христоцентричне. Відповідно, у щоденному житті християнин керується уявленнями про те, що він покликаний брати участь у житті Творця через Христа, Який виступає справжньою людиною, що уособлює всі найвищі якості і через Якого для кожного відкривається перспектива отримати статус дитини Божої.

Моральність трактується нами як складова частина духовності особистості, що визначає здатність відображати та конструювати навколишню дійсність крізь призму категорії добра.

Про значення моральної категорії добра в життєздійсненні людини як особистості влучно сказав В.С. Соловійов: «Життя людини, щоб мати справжній зміст або бути гідним її духовної природи, повинно бути виправданням добра. Цього вимагає і цим задовольняється наше моральне ество... Щоб життя людини мало зміст або було виправданням добра, окрім природних добрих почуттів сорому, жалю, які властиві самій природі людини, необхідне ще моральне вчення, яке не тільки закріплює ці почуття у формі заповідей, а й розвиває закладену в них ідею добра, приводячи до розумного зв'язку усю її сутність, виводячи з неї повноту моральних норм для спрямування, управління і виправдання всього особистого і суспільного життя» [6, с. 658].

Категорія добра, будучи апіорно представленою в Сутнісному Я людини, актуалізується в процесі її соціалізації та трансформується у відповідні моральні цінності: милосердя, співчуття, жертвність, набуваючи статусу диспозицій особистісного зростання.

Пріоритетним у моральному розвитку людини є не стільки аспект інтеріоризації моральних норм соціального оточення, в якому формується її особистість, скільки спроможність до індивідуального конструювання власної системи цінностей, моральних переконань у напрямі їх універсалізації – «виходу за межі моральних пріоритетів соціального довкілля, цінностей локальної культури та наближення до загальнолюдських гуманістичних універсалій» [2, с. 60].

Формування моральних цінностей, як і їх вчинкова екстраполяція в простір міжособистісної взаємодії, передбачає реалізацію морального вибору. Момент вибору між добром і злом є проблемою внутрішньої боротьби мотивів та їх підпорядкування особистісному смислу добра як етичному референту духовної природи людини

Внутрішнім цензором морального вибору людини виступає її совість (сумління) як стрижень моральності, автентична духовна інстанція, що виходить із глибоких пластів несвідомого (В. Франкл) та стоїть на сторожі добра, адже «роль совісті – свідчити» (Рим. 2:15).

Як влучно зауважив В.Д. Онищенко, «свобідна етичність, волюнтативна і фідеїстична совість – це виключно морально-духовне благо людини, умова і засіб реалізації Божого плану спасіння людини. Світло чистої совісті випромінюється із глибин духа боголюдського, із глибин нашої ноосфери, стаючи умовою природо-, людино- і бого-пізнання. Вольові синергетичні промені віри і совісті збагачують життя і пізнання в любові, радості і надії» [4, с. 243–244].

Співвідносячи сутнісно-функціональний зміст моральності з кожним із рівнів життєздійснення людини, слід зауважити, що саме на інтрасуб'єктному рівні виявляється активність самокерування, що базується на осмисленому прийнятті добра як мотиву самовдосконалення. Християнин керується чітким імперативом, який означений у межах догматичного вчення християнства – «Будьте святими, бо Я святий» (Лев. 11:15), «Будьте досконалі, як досконалі Отець ваш небесний» (Мт. 5:48). Розвиток власної особистості на етичній основі для християнина виступає зобов'язуючою умовою та шляхом сходження до вершин власної духовності.

Реалізація моральності на інтерсуб'єктному рівні – це, передусім, прояв любові у стосунку до Іншого, це альтруїстичне діяння, зорієнто-

ване на особистість Іншого, адже психологічно-істинне (автентичне) добро засноване на любові, безкорисливому діянні, що спрямоване на користь об'єкта любові.

В ідеалі любов – це любов до всіх без винятку людей, яка передбачає, передусім, їх беззаперечне прийняття, реалізацію свого власного буття через турботливе і радісне служіння людям; це здатність зректися свого «Я» заради іншого «Я» і в цьому зреченні відродитися заново (Г. Гегель). Життя іншої людини виступає найвищою цінністю, відносно якої (з позиції якої) вирішуються усі життєві ситуації та моральні дилеми (Л. Кольберг).

На метасуб'єктному рівні людина виявляє та реалізує добро, виходячи за межі свого приватного життя та прагнучи вдосконалення, оновлення, розвитку світу в цілому. Ціннісного значення може набути не лише світ живих істот, а й неживих у спосіб його одухотворення. Своєю чергою, таке одухотворення, така відкритість світу сприятиме розумінню людиною власної обмеженості і зумовленості своїх цінностей та спонукатиме до глибинного розуміння і знаходження вирішення проблеми внутрішнього протистояння добра і зла (Л. Толстой) [3, с. 113].

У процесі дослідження проблематики моральності особистості нами реалізовано, зокрема, емпіричне дослідження моральності особистості християн, яке первинно базувалося на припущенні про якісну відмінність показників розвитку моральності практикуючих християн порівняно з номінальними християнами, зумовлену досвідом віри та застосуванням духовних практик. У дослідженні взяли участь 1 124 досліджуваних віком від 20 до 40 років. Первинно відбулося формування двох емпіричних груп за критерієм реально існуючого релігійного досвіду особистості як християнина. Суть останнього визначалася не просто релігійною самоідентифікацією респондентів на підставі звершення Тайни Хрещення, а передусім активною життєвою позицією, яка стверджувала сутнісний зміст цього Таїнства. Відповідно, було вжито термін «номінальні християни» для означення тієї категорії осіб, які ідентифікують себе як християни (були охрещені), однак не мали релігійного досвіду, і термін «практикуючі християни» – особи, які в дієвий спосіб дотримуються та сповідують догматичні положення християнського віровчення. Фактор конфесійної приналежності не був визначальним. Належність до конкретної субвибірки визначалася за результатами застосування авторської анкети «Моє релігійне життя», які давали змогу встановити особистісну декларацію віри та досвіду релігійного життя. Першу емпіричну групу утворили 534 особи практикуючих хри-

стіян, другу – 535 осіб номінальні християни. Водночас 55 осіб не ідентифікували себе як християни і, відповідно, в подальшому дослідженні участі не брали [4].

Зміст діагностичних критеріїв дослідження моральності особистості християн визначили совісність як показник актуалізації Сутнісного Я особистості у свідомості християнина та ступінь реалізації його регулятивної функції, доброзичливість як показник сформованості етичних почуттів, переконань та їх проєкції у сферу міжособистісних стосунків, а також показник пріоритетності установок (егоцентричного, групоцентричного, гуманістичного, есхатологічного рівнів за Б.С. Братусем).

Діагностичний інструментарій дослідження – «Шкала совісності» (В.В. Мельников, Л.Т. Ямпольський), «Шкала доброзичливості» (Дж. Кемпбелл), методика діагностики особистісної установки «альтруїзм – егоїзм» (Н.П. Фетискін, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов).

За результатами оцінки ступеня вираженості совісності за шкалою совісності (В.В. Мельников, Л.Т. Ямпольський) у 91% практикуючих християн констатовано найвищий показник совісності та у 9% – середній. У номінальних християн є значно відмінними показники оцінки совісності: у 17,2% номінальних християн він є найвищим, у 69,3% – середнім та у 13,5% – низьким. У табл. 1 подано порівняння відсоткового значення показника совісності у респондентів досліджуваних груп, а також оцінку їх статистичних відмінностей.

Отримані результати дають підстави для констатації наявності у свідомості практикуючих християн якісно вищого порівняно з номі-

нальними християнами рівня функціонування діалогу між Сутнісним Я та Особистісним Я, постійної зорієнтованості останнього на зміст Сутнісного Я, що зумовлює моральну стійкість та чітке функціонування механізму внутрішнього контролю над дотриманням моральних норм, зміст яких визначають догматичні положення християнської віри. У своїй поведінці практикуючі християни керуються почуттям відповідальності, строго дотримуються етичних стандартів, завжди прагнуть до виконання моральних норм і правил, які опираються на змістосновнихдесятизаповідей. Висока сумлінність поєднується з хорошим самоконтролем.

Водночас, як відзначають практикуючі християни, релігійна віра наділяє їх «здатністю» чути голос власної совісті і слідувати його настановам, прагнути справедливості й любові, бути вільними і відповідальними водночас. Очевидно, що для віруючої людини її віра визначає напрям руху до життя одухотвореного, наповненого глибоким змістом, вона задає такі принципи і категорії моралі, які допомагають їй знайти себе, стати собою.

Показник моральності за параметром «Доброзичливість» (Дж. Кемпбелла) є змістовно схожим із показником за шкалою «Совісність». Високий показник доброзичливого ставлення до інших у практикуючих християн становить 67,2%, тоді як у номінальних християн – лише 19,7%; середній у практикуючих християн – 32,8% та у номінальних християн – 70,2% (табл. 2). Що стосується низького показника, то у практикуючих християн він виявився абсолютно відсутнім, тоді як у номінальних християн він становить 10,1%.

Таблиця 1

Статистична значущість відмінностей між показниками ступеня вираженості совісності у респондентів досліджуваних груп

Ступінь вираженості совісності	Загальна вибірка		χ^2
	Практикуючі християни (N = 534)	Номінальні християни (N = 535)	
Високий (6-8)	91 %	17,2 %	110,2**
Середній (3-5)	9 %	69,3%	75,7**
Низький (0-2)	0 %	13,5%	15,1**

Примітки: 1) відмінність значуща на рівні 0,001 – ***; 2) відмінність значуща на рівні 0,01 – **; 3) відмінність значуща на рівні 0,05 – *; 4) надалі у всіх таблицях показники значущості позначатимуться ідентично.

Таблиця 2

Статистична значущість відмінностей між показниками ступеня вираженості доброзичливості у респондентів досліджуваних груп

Ступінь вираженості доброзичливості	Загальна вибірка		χ^2
	Практикуючі християни (N = 534)	Номінальні християни (N = 535)	
Високий (6-8)	67,2%	19,7 %	44,9 **
Середній (3-5)	32,8 %	70,2%	27,4 **
Низький (0-2)	0 %	10,1%	10,5 **

Таблиця 3

Середньостатистичні показники особистісної установки «альтруїзм – егоїзм»

Критерій діагностування	Загальна вибірка			
	Практикуючі християни (N = 534)		Номінальні християни (N = 535)	
	M	δ	M	δ
Особистісна установка «альтруїзм – егоїзм»	14,63	1,59	9,65	2,72

Примітка: M – середнє значення; δ – стандартне відхилення.

Таблиця 4

Статистична значущість відмінностей між показниками розвитку моральності респондентів досліджуваних груп

	Совісність	Доброзичливість	Альтруїзм-егоїзм
Mann-Whitney U	109704,500	55566,500	57516,500
Wilcoxon W	253084,500	198946,500	200896,500
Z	-6,740	-17,571	-17,074
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000

У практикуючих християн домінує підпорядкування мотивів діяльності особистісному смислу добра як етичному референту їхньої духовності. Зокрема, у сприйманні інших та ставленні до них визначального значення набуває положення про духовний статус людини: інша людина набуває не лише гуманістичної, розумної, загальнолюдської, а й особливої «сакральної, божественної цінності» (Б.С. Братусь).

Доброзичливість практикуючого християнина передбачає прояв співстраждання, милосердя, адже за християнським догматичним положенням суб'єктивні стосунки людини з її Творцем об'єктивуються у стосунках із ближніми, бо «що тільки вчинили ви одному з найменших братів Моїх цих, – те Мені вчинили» (Мт. 25: 41). Відповідно, стосунки практикуючого християнина з іншими ознаменовані прагненням бути корисним, допомагати їм на шляху духовного розвитку, своїм життям свідчити, що він справді «у Христа хрестився й у Христа зодягнувся», що він – воїн Христовий, що шукає і прагне миру, що протистоїть злу в спосіб помноження добра і любові.

Результати діагностування пріоритетності особистісної установки «альтруїзм – егоїзм» у групах досліджуваних засвідчили у 97,8% практикуючих християн альтруїстичну зорієнтованість. У номінальних християн показники розділилися практично в однакових відсотках: у 50,5% домінує альтруїстична установка, у 49,5% – егоїстична. У табл. 3 подано середньостатистичні показники діагностики особистісної установки «альтруїзм – егоїзм».

Статистично значуща відмінність результатів засвідчує якісну різницю пріоритетності особистісних установок альтруїзму – егоїзму у практикуючих та номінальних християн:

$t = 1,58 > t_{кр} (p = 0,05)$. Очевидно, християнська віра виступає основою формування у практикуючих християн установок безкорисливого альтруїстичного діяння – самопожертви. Саме вона «вкладає» у саму суть потреб, мотивів поведінки християнина якісно новий зміст. Цей зміст акумульовано у цінності любові як християнської чесноти, принципу буття як самої людини, так і світу в цілому.

Наведені тут ряди показників ступеня актуалізації Сутнісного Я, рівня сформованості етичних почуттів, переконань, пріоритетності установок між практикуючими та номінальними християнами не відповідають нормальному розподілу. Тому для глибшого аналізу статистичної значущості відмінностей результатів у даних вибірках нами було застосованого непараметричні методи статаналізу (табл. 4).

Таким чином, можна прослідкувати очевидну тенденцію статистично значущих відмінностей показника розвитку моральності у практикуючих та номінальних християн. Ця відмінність засвідчує якісно вищий рівень розвитку моральної свідомості особистості практикуючих християн у цілому – есхатологічний, що визначає нове бачення та розуміння себе, інших та світу в цілому.

Християнин первинно зорієнтований на вертикальну площину власного життєздійснення, яку утворюють його взаємини з Творцем і яка, своєю чергою, виступає пріоритетною в оцінці себе та навколишньої дійсності. Не зовнішня оцінка (осуд чи схвалення) «стоять на сторожі» його моральності, а внутрішнє переконання всеприсутності Бога (як Духа Святого), «що всюди є і все наповняє». В особливий спосіб сприяючи сензитивності до внутрішнього морального законодавства, релі-

гійні імперативи застерігають від учинків зла. Відповідно, можна стверджувати, що моральність практикуючих християн регламентується не статтями закону чи іншими нормативними актами, а вірою у Творця, у присутності якого вже тут, на землі, вони здають іспит на право називатися людиною, що створена за Його образом і подобою.

Релігійна віра для особистості християнина задає вичерпну філософію життя, забезпечуючи її змістовно-всеохоплюючим і функціонально-дієвим світоглядом із чіткою моральною орієнтацією. Вона торкається сокровенних питань, зв'язуючи воедино три часові виміри буття – минуле, теперішнє і майбутнє. Будучи генеральним смислотвірним чинником ієрархізації ціннісних орієнтацій особистості, релігійна віра ініціює вироблення моральної позиції, яка має не лише спогля-

дально-констатувальний, а передусім оцінково-прогностичний характер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братусь Б.С. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века. *Вопросы психологии*. 1993. № 1. С. 6–13.
2. Завгородня О. Моральність як психологічна проблема. *Психологія і суспільство*. 2009. № 2. С. 60–77.
3. Климишин О.І. Християнсько-психологічні основи духовного розвитку особистості : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 492 с.
4. Онищенко В.Д. Філософія духа і духовного пізнання: Християнсько-філософська ноологія. Львів : Логос, 1998. 338 с.
5. Савчин М.В. Духовний потенціал людини. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 203 с.
6. Соловьев В.С. Сочинения : в 2-х т. Москва, 1990. Т. 1. 758 с.